

تحلیل رویکردهای حاکم بر مدیریت شهری مشهد درباره توان‌یابان و معلولان شهری^۱

نجمه غلامی - دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

مصطفی امیر فخریان* - استادیار گروه جغرافیا دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

روح‌اله اسدی - استادیار گروه جغرافیا دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

تأیید مقاله: ۱۴۰۰/۰۵/۰۷

پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۲/۱۸

چکیده

در این مطالعه، تصویری کامل از فعالیت پنج دوره شورای اسلامی شهر مشهد درباره «شهر و معلولان در شهر مشهد» ارائه شده است. شیوه مطالعه توصیفی-تحلیلی بوده و با بهره‌گیری از روش‌های کمی-کیفی انجام شده است. در گام اول، با مطالعه منابع داخلی و خارجی، جهت‌گیری‌های کلی برنامه‌ریزی‌ها در راستای حضور معلولان در فضای شهر مشخص شد. در ادامه، در قالب تکنیک‌های تحلیل فضایی، الگوی پراکنش معلولان در شهر مشهد سنجیده شد. نتایج بیانگر الگوی خوشه‌ای در استقرار توان‌یابان در شهر و ضرورت توجه به این الگو در برنامه‌ریزی‌ها را مطرح کرده است. سپس با مراجعه به آرشیو مصوبات شورا (شامل ۴۵۳۰ مصوبه و بررسی هریک از آن‌ها) به شناسایی مصوبات مرتبط با معلولان، شامل ۸۹ مصوبه (۱/۹۶ درصد کل مصوبات و میانگین ۱۸ مصوبه برای هر دوره) و ذخیره‌سازی آن‌ها در فایل اکسل اقدام شد. دسته‌بندی از داده‌ها با استفاده از روش‌های آمار توصیفی صورت گرفت. در ادامه بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا (در قالب کدگذاری باز، محوری و انتخابی)، رویکردهای حاکم بر برنامه‌ریزی هر دوره و درنهایت کل دوره درباره ارتقای فضای شهر برای توان‌یابان را آشکار کرد. نتایج در کدگذاری باز، شناسایی ۱۲ موضوع کلیدی در کدگذاری محوری، چهار محور مهم و در کدگذاری انتخابی، سه مقوله مرکزی حضورپذیری، توجه به نیازهای اولیه و توجه به ارتقای جایگاه اجتماعی، سلامت و بهداشت توان‌یابان بود. تفسیر اطلاعات، حاکی از تغییر در رویکردهای هر دوره شورا در موضوعات گوناگون بود. نتایج بیانگر نبود رویکرد منسجم و هماهنگ در دوره‌های موردنظر در مواجهه با معلولان در فضای شهر مشهد است. از دیگر سو، محور رویکردها، عمدتاً حمایتی (تکیه بر وابستگی فرد توان‌یاب به دیگران در فضا)، به‌جای مناسب‌سازی (تکیه بر بهبود وضعیت فضای شهر برای حضور قائم به ذات و مستقل فرد توان‌یاب) است. در همین راستا پیشنهادهایی در قالب سه دوره زمانی کوتاه، میان‌مدت و بلندمدت ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: افراد توان‌یاب، شورای اسلامی شهر، مدیریت شهری، شهر مشهد.

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری است که در دانشگاه فردوسی انجام شده است.

مقدمه

امروزه بخش مهمی از جمعیت نقاط شهری را افراد دارای معلولیت یا توان‌یابان تشکیل می‌دهند. پیش‌بینی‌ها حاکی از آن است که تا سال ۲۰۵۰ از ۶/۲۵ میلیارد جمعیت پیش‌بینی شده شهرها، ۱۵ درصد را افراد معلول تشکیل می‌دهند (Committee on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), 2018). تا قبل از قرن ۱۹ میلادی هیچ قانونی دولتی برای حمایت از توان‌یابان وجود نداشت. با راه‌اندازی نخستین مرکز جامع توان‌بخشی جهان در برلین آلمان در اوایل قرن ۱۹ اولین گام‌ها در این زمینه برداشته شد و به‌تازگی نیز بزرگ‌ترین کنفرانس مربوط به افراد توان‌یاب در استرالیا با عنوان «کنفرانس گفتن^۱» با هدف توانمندسازی افراد معلول و تجلیل از توانایی و موفقیت آن‌ها برگزار شد (Having a Say Conference, 24th -26th February 2020). در ایران نیز از سال ۱۳۲۰ مؤسسات مختلفی برای حمایت از توان‌یابان شکل گرفت که هدف آن‌ها تقویت ابعاد آموزشی و رفاهی آن‌ها بوده است (حلم سرشت و دل پیشه، ۱۳۷۱).

«توان‌بخشی» اولین و تنها پاسخ سازمان بهداشت جهانی برای توان‌یابان و افراد معلول است (خزایی، امانی و داوری‌پناه، ۱۳۹۷) که برای بازتوانی به‌منظور دستیابی به عملکردها و حفظ توانایی‌های وی انجام می‌شود (زیاری و کارآموزیان، ۱۳۹۷). توان‌بخشی اجتماعی بخشی از فرایند توان‌بخشی محسوب می‌شود که مناسب اماکن شخصی و اجتماعی و ابزاری برای کمک‌کردن به مشکلات توان‌یابان به شمار می‌آید (بابایی اهری، ۱۳۷۳)؛ از این‌رو مناسب‌سازی فضای شهر برای توان‌یابان را باید بخشی از راه‌کار توان‌بخشی اجتماعی مدنظر قرار داد (زیاری و کارآموزیان، ۱۳۹۷). با این حال فضای شهر امروز، به‌هیچ‌وجه تناسبی با این توان‌بخشی ندارد. برنامه‌ریزان یا از تأثیر احتمالی کار خود بر درک عمومی شهروندان معلول ناآگاه هستند، یا اینکه محدودیت‌های جدی درباره تصویرسازی به‌منظور ارتقای محیط برای آن‌ها وجود دارد که بسیار ناتوان‌کننده‌تر از آسیب‌های توان‌یابان است. متأسفانه تاکنون نظریه‌پردازی درباره فضای شهری با عنوان «مطالعات معلولیت» صورت نگرفته است. محیط یک شهر باید متناسب با طیف وسیعی از توانایی‌ها و ضعف‌های انسان باشد. چنین محیط شهری ممکن است به نظر بسیاری، چشم‌انداز آرمان‌شهرانه یا یک ایده نظری باشد، اما درحقیقت هدفی است که دولت‌ها و جامعه مدنی باید برای دستیابی به آن برای مشارکت کامل و تعیین سرنوشت همه تلاش کنند (Khetarpal, 2017).

مشهد به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین شهرهای کشور با جمعیتی معادل ۳/۱ میلیون نفر در سال ۱۳۹۵ است که ۱/۵ درصد جمعیت آن را توان‌یابان و معلولان تشکیل می‌دهند. جمعیت توان‌یابان در این سال (۱۳۹۵) معادل ۴۱۴۰۴ نفر است که شامل جمعیت نابینا، ناشنوا، نقص تنه، اختلال ذهنی، معلولیت دست و معلولیت پا می‌شود. این تعداد جمعیت به‌تنهایی از اندازه بسیاری از شهرهای کشور بیشتر است؛ از این‌رو جمعیت معلولان شهر مشهد را می‌توان شهری متوسط در دل شهری بزرگ لحاظ کرد. از سوی دیگر این موضوع ضرورت توجه و پرداختن به آن را در چارچوب‌های برنامه‌ریزی از سوی مدیریت شهری دوچندان می‌کند. در ساختار فعلی مدیریت شهری، بخش مهمی از اقدامات در قالب مصوبات شورای شهر صورت می‌گیرد. طی ۵ دوره از عمر فعالیت شورای اسلامی شهر مشهد، در مجموع ۴۵۳۰ مصوبه به تصویب

رسیده است. با توجه به مطالب یادشده در این مطالعه رویکرد حاکم بر تصمیم‌های شوراها در دوره‌های مختلف به‌عنوان محلی‌ترین بستر برنامه‌ریزی در شهر مشهد در مقایسه با توان‌یابان در فضای شهر بررسی و به این پرسش پاسخ داده شد که این رویکردها به چه میزان تقویت‌کننده و هم‌راستا با پراکنش فضایی توان‌یابان و نشان‌دهنده الگویی مشخص از برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی برای ارتقای محیط ساخته‌شده شهر مشهد است. این مطالعه بخش مهمی از لایه‌های مؤثر بر شکل‌بندی فضای شهر را درباره آماده‌سازی فضا برای حضور توان‌یابان به تصویر کشیده است. علاوه بر آن می‌تواند تصویر جامعی از شیوه اقدامات و پروسه ۲۳ ساله شوراها (۱۳۷۷-۱۴۰۰) را نشان دهد.

مبانی نظری

از دیدگاه سازمان بهداشت جهانی، توان‌یابی (معلولیت) به معنای نقص در سیستم حسی و حرکتی فرد است که به اختلال در برقراری ارتباط وی با محیط پیرامونی‌شده منجر می‌شود (WHO, 2021). در واقع توان‌یابی (معلولیت) نوعی ناتوانی در انجام برخی امور اجتماعی است که به دلیل وجود نقص و اختلالات موروثی و مادرزادی در وضعیت جسمانی و روانی فرد ایجاد می‌شود (Hashim & Samikon, 2012). این محدودیت ذاتی که اغلب با محدودیت‌های ناشی از نامناسب بودن مکان تشدید می‌شود، محرومیت دوچندان این قشر از جامعه را در پی دارد. با اینکه طی سال‌های اخیر اهتمام ویژه‌ای به این بخش از جامعه شده است، نگاهی به تاریخ گذشته بیانگر طرد جمعی (نمادی از شیاطین) و نابرابری‌های گسترده علیه آن‌ها بوده است (حلم‌سرشت و دل‌پیشه، ۱۳۷۱). براساس نوع عارضه، توان‌یابان به سه دسته کلی توان‌یابان ذهنی، افراد با نارسایی یا تأخیر در رشد قوای ذهنی، توان‌یابان جسمی: افراد مبتلا به ضایعات و اختلالات جسمی مانند نقص عضو، ضایعات نخاعی و غیره (برهانی و ولیخانی، ۱۳۹۳؛ زیاری و کارآموزیان، ۱۳۹۷) و توان‌یابان اجتماعی: افراد طردشده توسط جامعه و محیط مانند معتادان، کودکان آسیب‌دیده و غیره (ظهیری نیا، ۱۳۹۰) تقسیم می‌شوند (حلم‌سرشت و دل‌پیشه، ۱۳۷۱)

مطالعات بیانگر آن است که سیاست‌های شهر و فضای شهر در این زمینه بسیار ضعیف است و به‌عنوان شکلی از ساختارهای اقتصادی و اجتماعی، تئوری پردازی مشخصی در چارچوب سیاست‌گذاری مورد توجه قرار نمی‌گیرد (Prince, 2008). گزارش جهانی معلولیت (۲۰۱۱) تأیید می‌کند که «محیط ساخته‌شده، سیستم‌های حمل‌ونقل و اطلاعات و ارتباطات اغلب برای افراد معلول در دسترس نیست» (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2018).

در یک دسته‌بندی، حقوق افراد توان‌یاب در فضای شهر را می‌توان شامل آموزش و مهارت‌های شغلی، مسکن و محیط‌زیست، بهداشت و توان‌بخشی، مشارکت سیاسی و مشارکت جامعه، پوشش بیمه اجتماعی، امکانات عمومی قابل دسترس، کاهش خطر و آمادگی در برابر بلایا دانست (Galuh, 2019).

در این راستا در «دستور کار جدید توسعه شهری» توسط نهادهای ذی‌ربط سازمان ملل، نقش پررنگ افراد معلول مورد توجه قرار گرفته است. پیام این دستور با عنوان «هیچ‌کس را پشت سر نگذارید» بر دسترسی، شمولیت و مشارکت مؤثر افراد دارای معلولیت در دستور کار جدید توسعه شهری است (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2018).

(Disabilities (CRPD), 2018). معلولیت به‌طور خاص ۱۱ بار در این دستور کار ذکر شده است. از جمله، هدف ۱۱ در ایجاد شهرها و سکونتگاه‌های انسانی فراگیر، ایمن، انعطاف‌پذیر و پایدار، با تأکید بر اهمیت مسئله دسترسی برای افراد توان‌یاب در توسعه شهری است. «کمیته حقوق افراد دارای معلولیت» دسترسی را از موضوعات اصلی که در تمام گفت‌وگوهای سازنده خود با کشورهای طرف مقابل انجام می‌دهد، مدنظر دارد. این کمیته با نگرانی خاطر نشان می‌کند که معلولان به دلیل موانع اجتماعی مانند سطح دسترسی کم، بیکاری و درآمد کم یا آگاهی ندادن به جامعه، بیشتر از فرصت شهروندی فعال در مناطق شهری محروم می‌شوند. همچنین کمیته در نظر دارد که هنگام طراحی و تصمیم‌گیری درباره برنامه‌ریزی آینده محیط‌های شهری، برخی از جنبه‌های مهم براساس معیارهای کمیته مدنظر قرار می‌گیرند تا از ورود و مشارکت کامل افراد معلول اطمینان حاصل شود. این معیارها شامل دسترسی، زندگی مستقل و در بطن جامعه (ماده ۱۹)، کار و اشتغال (ماده ۲۷)، سطح استاندارد زندگی و حمایت اجتماعی (ماده ۲۸) و مشارکت در زندگی سیاسی و عمومی و زندگی فرهنگی، تفریحی و ورزشی است (Committee on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), 2018).

برای دستیابی به توسعه شهری فراگیر و پایدار، باید مشارکت فعال، معنادار و مؤثر افراد معلول از طریق سازمان‌های نماینده آن‌ها در برنامه‌ریزی، اجرا و نظارت بر توسعه شهری در تمام مراحل وجود داشته باشد. توسعه شهری تنها در صورتی تحقق می‌یابد که سازمان جهانی، برای سازمان‌دهی مجدد امکانات زیرساختی، فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی خود و اطمینان از دسترسی اصلی به‌عنوان یک اصل راهنما در برنامه‌ریزی‌های خود تصمیم بگیرد. با نگاهی به مباحث یادشده، تصویری از چالش‌های اساسی در حوزه معلولان و توان‌یابان نمایان می‌شود. چنین وجهی در برخی مطالعات موردی نیز مشاهده می‌شود؛ برای مثال (Mahmoudia & Mazloomi, 2014; Shahraki, 2021)؛ با این حال مبحث برنامه‌ریزی و شیوه مواجهه با توان‌یابان در فضای شهر از سوی مدیریت شهری موضوعی است که کمتر مطالعه‌ای به آن پرداخته است که در کنار ضعف‌های تئوریک، وجه دیگری از نارسایی‌های مهم در این حوزه را نشان می‌دهد.

مطالعات صورت‌گرفته محورهای اساسی برنامه‌ریزی برای توان‌یابان در فضای شهری را در حوزه‌هایی مانند ایمنی و امنیت فضا (Edwards, 2020)، قابلیت دسترسی و شمول‌پذیری شهری (دستور کار توسعه جدید شهری) (Committee on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), 2018)، نگاه ویژه رهبران و تصمیم‌سازان شهری بر تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی در فضای شهر بر پایه مشارکت همه افراد از جمله توان‌یابان براساس برنامه اسکان سازمان ملل (United Nations Human Settlements Programme, 2007)، ارتقای فعالیت‌های بازتوانی در فضای شهر (Han, 2019)، توجه به شمول اجتماعی در شهر (Rachele, Wiesel, & Holstein, 2020)، شهر دوستدار معلولان (European Union, 2014)، مناسب‌سازی فضای شهر و کاهش محرومیت اجتماعی را نشان می‌دهد (خزایی، امانی و داورپناه، ۱۳۹۷).

وزیری و همکاران (۲۰۱۴) با تکیه بر حوزه فناوری سه نقش مهم را برای سیاست‌گذاری در فضای شهر برای معلولان قابل‌شناسایی می‌دانند: ۱. سیاست باید تحقیق، توسعه و انتشار الکترونیکی را تسریع کند. ۲. سیاست باید

اطمینان حاصل کند که کارآفرینان معلول، توانایی تهیه این فناوری را دارند یا می‌دانند چگونه می‌توانند برای حمایت مالی عمومی درخواست دهند. ۳. سیاست باید اطمینان حاصل کند که کارآفرینان معلول، قادر به استفاده از این فناوری‌ها برای مدیریت موفقیت‌آمیز هستند. اتحادیه اروپا برای غلبه بر تبعیض و افزایش حضور گروه‌های آسیب‌پذیر و به حاشیه رانده‌ها، رویکرد سه‌گانه‌ای را در راهبرد معلولیت اروپا ۲۰۱۰-۲۰۲۰ دنبال می‌کند: ۱. افزایش دسترسی به خدمات و فرصت‌های اصلی، ۲. اجرای قانون برای غلبه بر تبعیض، ۳. توسعه روش‌های هدفمند برای پاسخگویی به نیازهای خاص هر گروه از معلولان. این اتحادیه به‌منظور دسترسی سه هدف فوق را مدنظر قرار دارد و برای هر هدف به تنظیم پروژه‌های عملیاتی اقدام می‌کند (Vaziri, Schreiber & Wieching, 2014). از جمله پروژه‌های مهم در سطح دنیا پروژه شهر گیلونگ در ایالت ویکتوریای استرالیاست که شامل شش اقدام اساسی است (Kelly & Tucker, 2019):

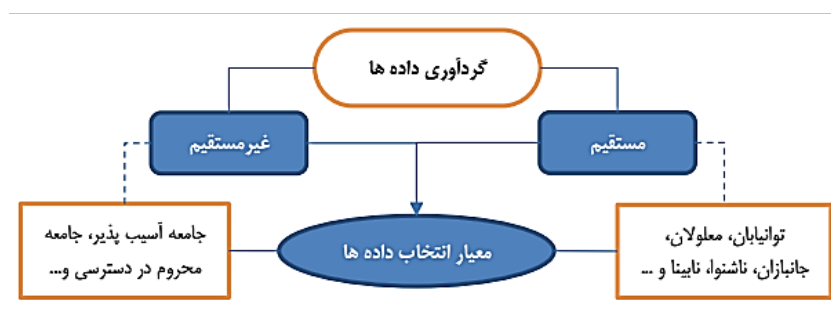
- بهبود بستر برنامه‌ریزی برای قانون‌گذاری در راستای تعریف و اطمینان دسترسی و شمولیت در یک چارچوب برنامه‌ریزی مشخص
- افزایش آگاهی و ارتقای دسترسی و شمولیت شهری از طریق اولویت‌های تصمیم‌گیری مختلف مرتبط با بسترهای ارتباطی و وقایع روز
- ساخت مرکز پایش «گیلونگ فراگیر» و مدیریت آن به‌وسیله افراد معلول همراه با پشتیبانی انسانی
- افزایش تأمین مسکن عمومی و اجتماعی قابل‌دسترس و مقرون‌به‌صرفه
- افزایش گروه‌های شغلی مطمئن و مشارکت در توسعه اولویت‌های استخدامی
- ارتقای انتظار و بهبود سیستم مشارکت اقتصادی و شغلی از طریق فعالیت‌های طراحی مشترک و همکاری با افراد معلول

در این پروژه، طراحی فضا به‌منظور ایجاد فرصت‌های عادلانه برای اتصال (فضایی و دیجیتال)، مشارکت اقتصادی، اشتغال، آموزش، مسکن و زیرساخت‌های اجتماعی که نیازها و آرزوهای همه را برآورده می‌کند، به‌عنوان شاخص شهر دسترسی‌پذیر تعریف شده است (Deakin University, 2021). سابقه مطالعات انجام‌شده در ایران بیانگر موضوعاتی از جنس اقدام و عمل تا تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری راهبردی و بسترساز است؛ برای نمونه می‌توان از مطالعات رضایی و نصیری اردلی (۱۳۹۸)، رضایت و کاشانی‌جو (۱۳۹۷)، حسینی (۱۳۹۷)، مرادزاده (۱۳۹۷)، اکبری اوغاز و حنایی (۱۳۹۷) و جمعه‌پور و عیسی‌لو (۱۳۹۵) نام برد.

علاوه بر این باید به وجود برخی قوانین در زمینه شکل‌دهی فضا و محیط ساخته‌شده اشاره کرد؛ همچون قانون جامع حقوق معلولین، ۱۶/۰۲/۱۳۸۳ که می‌گوید: «کلیه سازمان‌ها، ادارات، مؤسسات خصوصی و دولتی موظف‌اند در طراحی، احداث ساختمان‌ها و اماکن عمومی و معابر و وسایل خدماتی به‌صورتی عمل کنند که توان‌یابان نیز مانند دیگر افراد جامعه به نحو مطلوب و قابل‌دسترس استفاده نمایند». همچنین این قانون، شهرداری‌ها را موظف می‌کند از صدور پروانه احداث و پایان کار برای آن دسته از اماکن عمومی و ساختمان‌ها و معابر شهری که فاقد استانداردهای لازم برای استفاده توان‌یابان هستند، اجتناب کنند».

روش تحقیق

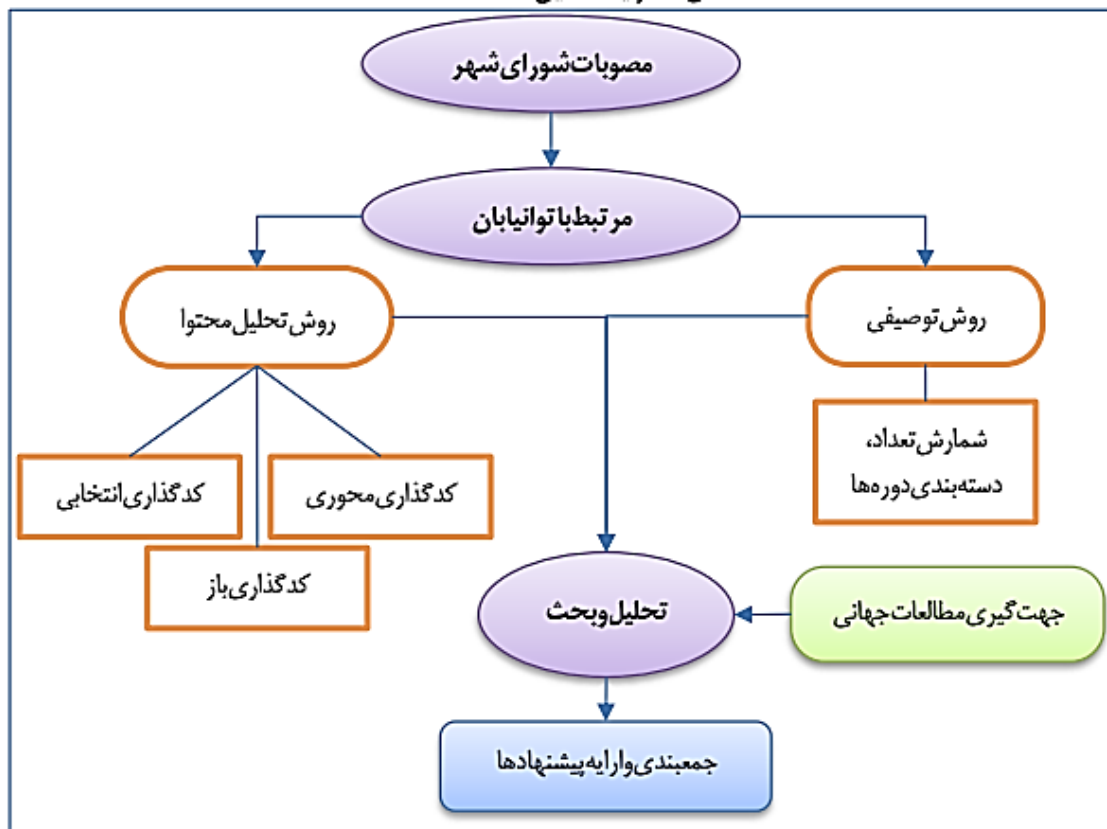
با توجه به هدف و مسئله تحقیق، رویکرد حاکم بر این مطالعه ترکیبی از روش‌های کیفی و کمی بوده است. برای این منظور پس از بررسی اسناد و منابع موجود درباره توان‌یابان، جهت‌گیری‌های کلی ناشی از این تجربه‌ها در فضای شهر شناسایی شد. در گام بعدی ضمن تأکید بر اقدامات مدیریت شهری و به‌ویژه شورای شهر، این موضوع در شهر مشهد مورد توجه قرار گرفت. برای این منظور فعالیت دوره‌های پنج‌گانه شوراها در شهر مشهد از منظر ادبیات جهانی به بحث و چالش کشیده شد. با مراجعه به آرشیو مصوبات شورای شهر مشهد، اقدامات صورت‌گرفته به تفکیک دوره‌های اول تا پنجم درباره توان‌یابان تأکید شد. این مرحله شامل بررسی کلیه مصوبات شوراها در دوره‌های مختلف شامل ۴۵۳۰ مصوبه بود و سعی شد از دل آن‌ها، مصوباتی که به‌شکلی مستقیم و غیرمستقیم با توان‌یابان مرتبط است، شناسایی و در قالب فرمی از پیش تهیه‌شده در نرم‌افزار اکسل به‌صورت عنوان مصوبه، شرح مصوبه، تاریخ و دوره ذخیره شوند (شکل ۱)

شکل ۱. فرایند گردآوری و ذخیره‌سازی داده‌ها

سپس با تکیه بر آمار توصیفی به خلاصه‌سازی در قالب انواع جداول فراوانی و نمودارهای مرتبط اقدام شد تا تصویر کلی از موضوع حاصل آید. در گام بعد، با بهره‌گیری از روش کیفی «تحلیل محتوا» به کدگذاری باز، محوری و انتخابی مصوبات و شناسایی مقولات مرکزی و زیرمقولات اقدام شد تا رویکردهای حاکم بر هر دوره مشخص شود. در نهایت نتایج با توجه به رویکردهای جهانی تحلیلی شده و متناسب با ضعف‌ها و مشکلات به ارائه راه‌حل‌های بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت اقدام شد.

جامعه آماری در این مطالعه، به‌صورت تمام شماری و شامل کلیه مصوبات پنج دوره شورای اسلامی شهر مشهد (شامل ۴۵۳۰ مصوبه) است که به تفکیک بررسی شد و از دل آن‌ها مصوبات مرتبط با توان‌یابان شناسایی و احصا شد. متغیرهای تحقیق شامل واژگان مرتبط با توان‌یابان و معلولان است که به دو شکل مستقیم و غیرمستقیم در مصوبات مورد توجه قرار گرفته‌اند. شکل ۲ مدل فرایند تحقیق را نشان می‌دهد.

شکل ۲. فرایند تحقیق

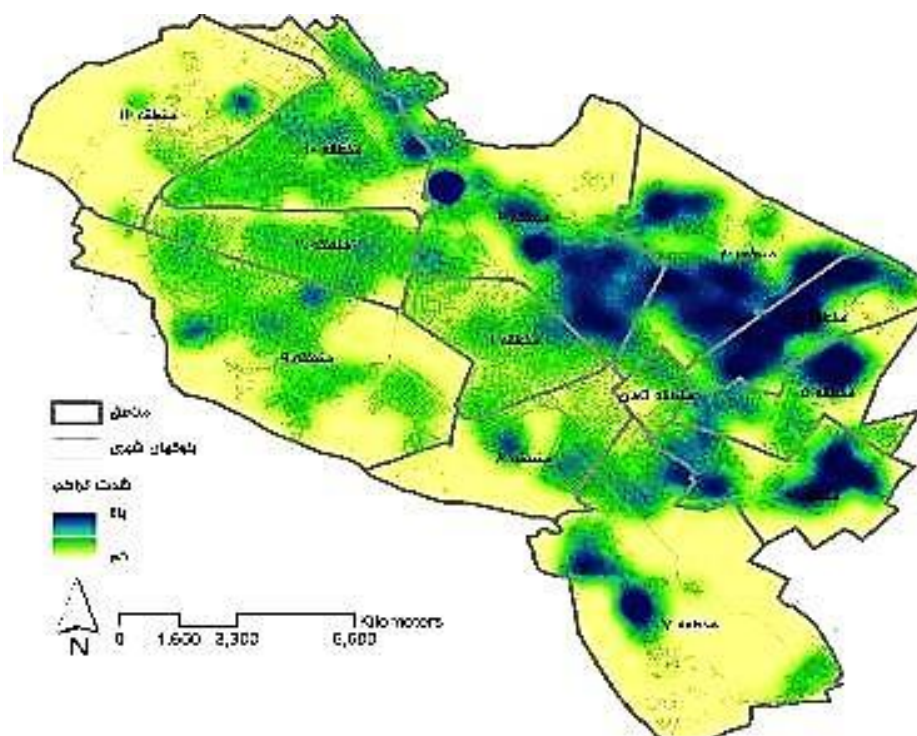
یافته‌های پژوهش

جمعیت توان یابان و الگوی پراکنش آن‌ها در شهر مشهد

براساس آمار رسمی مرکز آمار ایران، جمعیت توان یاب شهر مشهد شامل شش نوع معلولیت نابینا، ناشنوا، نقص تنه، اختلال ذهنی، معلولیت دست و معلولیت پا می‌شود که در مجموع جمعیت آن‌ها بالغ بر ۴۱۴۰۴ نفر است که این میزان ۱/۵ درصد جمعیت شهر مشهد را شامل می‌شود. اختلالات ذهنی و معلولیت پا به ترتیب با ۳۲/۲ و ۲۷/۲ درصد بیشترین فراوانی توان یابان را شامل می‌شود (جدول ۱).

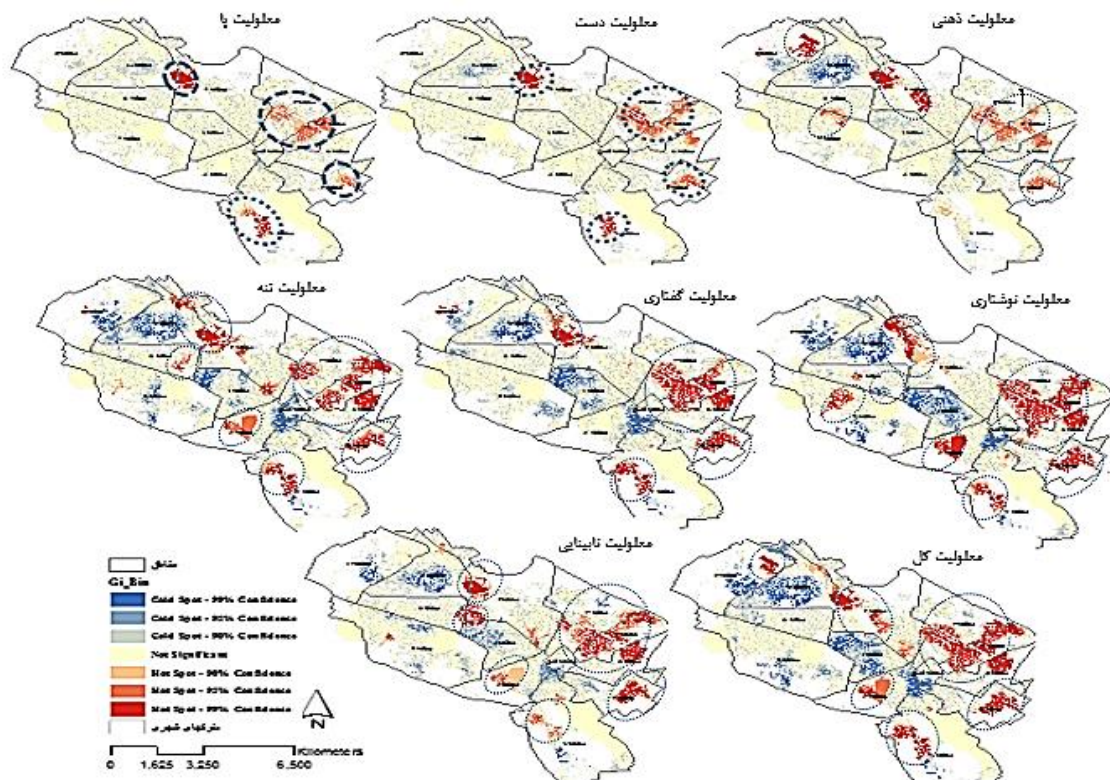
جدول ۱. فراوانی جمعیت توان یابان در شهر مشهد برحسب نوع معلولیت

توان یابان	کل	نابینا	ناشنوا	نقص تنه	اختلال ذهنی	معلولیت دست	معلولیت پا
جمعیت	۴۱۴۰۴	۲۹۵۴	۳۱۹۸	۴۸۰۲	۱۳۳۲۸	۵۸۷۴	۱۱۲۴۸
درصد	۱۰۰	۷/۱	۷/۷	۱۱/۶	۳۲/۲	۱۴/۲	۲۷/۲

شکل ۳. توزیع فضایی و تراکم جمعیت توان‌یابان در شهر مشهد

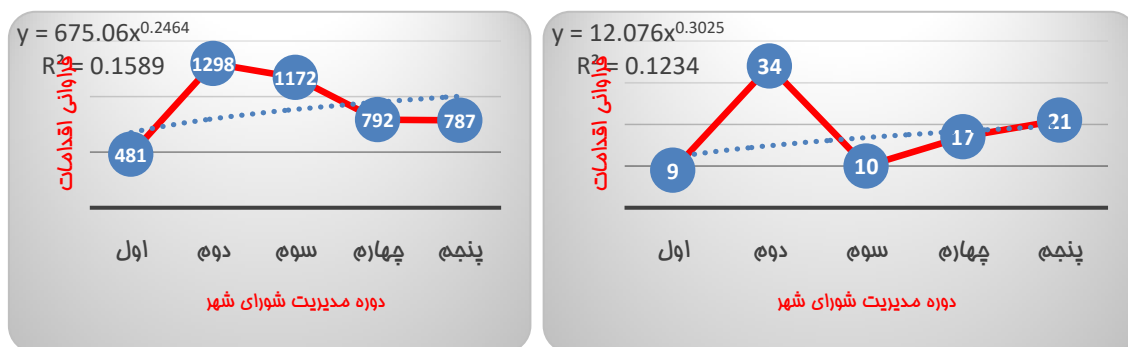
بررسی الگوی پراکنش توان‌یابان در شهر مشهد با استفاده از مدل تحلیلی شاخص عمومی G_i نشان می‌دهد تفاوت‌های محسوسی از نظر توزیع جمعیت آن‌ها در شهر مشهد قابل مشاهده است؛ به گونه‌ای که می‌توان خوشه‌های فضایی مشخصی را در سطح بلوک‌های آماری مشاهده کرد. این تحلیل برحسب هر یک از معلولیت‌های یادشده بیانگر حضور خوشه‌های معنادار فضایی از استقرار جامعه معلول در برخی محدوده‌های شهری در مقایسه با سایر محدوده‌هاست؛ بنابراین باید گفت از نظر تعداد جمعیت معلول، شهر مشهد توزیع یکنواخت و برابری ندارد؛ به گونه‌ای که در برخی پهنه‌ها، خوشه‌های جمعیتی با تعداد بالای جمعیت را در مقایسه با سایر مناطق می‌توان دید که این وجه مهمی از بیان تفاوت‌های فضایی در شهر مشهد است و به نظر می‌رسد این خوشه‌ها باید در اولویت برنامه‌ریزی و مناسب‌سازی محیط برای حضور توان‌یابان قرار بگیرند (شکل ۴).

شکل ۴. الگوی استقرار توان یابان در شهر مشهد برحسب مدل عمومی Gi

فراوانی موضوعات مرتبط با توان یابان در برنامه های مدیریت شهری

طی پنج سال فعالیت شوراهای شهر مشهد، ۸۹ مصوبه از ۴۵۳۰ مصوبه درمورد توان یابان به تصویب رسیده است که ۱/۹۶ درصد کل مصوبات را شامل می شود و میانگین ۱۸ مصوبه را برای هر دوره چهارساله نشان می دهد. فراوانی مصوبات شورا برحسب دوره های مختلف از زمان شروع فعالیت آنها در سال ۱۳۷۷ در شهر مشهد، نشان می دهد بیشترین فراوانی متعلق به دوره دوم شورا بوده است. از این دوره به بعد، تعداد مصوبات و جهت گیری های مدیریت شهری و شورا کاهش یافته و طی دوره های اخیر با شیب ملایمی افزایش داشته است. ضریب R^2 در ارتباط با محور زمان مقدار ۰/۱۲ را نشان می دهد. در مجموع برحسب تعداد مصوبه، شورای دوم شهر مشهد را می توان پرفعالیت ترین دوره از نظر فعالیت در حوزه توان یابان و همچنین سایر موضوعات لحاظ کرد (شکل ۵).

شکل ۵. فراوانی مجموع مصوبات (سمت چپ) و مصوبات مرتبط با توان‌یابان (سمت راست) در شهر مشهد به تفکیک دوره

از دوره‌های مورد بررسی، گفتمان غالب دوره اول و پنجم اختصاص به گفتمان اصلاح‌طلبی و دوره‌های دوم، سوم و چهارم اختصاص به گفتمان اصول‌گرا دارند. بر این اساس میانگین مصوبات مرتبط با توان‌یابان برای هر دوره اصول‌گرا ۲۰ و برای اصلاح‌طلب ۱۴/۵ مصوبه است (جدول ۲).

جدول ۲. فراوانی مصوبات برحسب گفتمان حاکم بر شورا طی دوره‌های گوناگون (۱۳۷۷-۱۴۰۰)

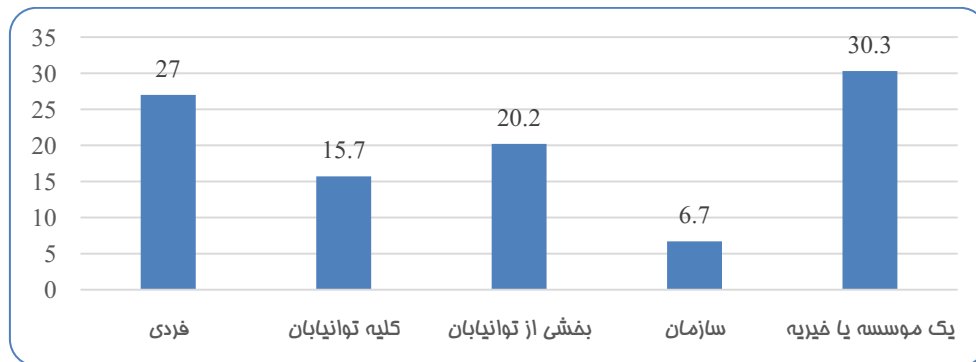
گفتمان	دوره	تعداد کل مصوبات	مصوبات مرتبط با توان‌یابان	میانگین مصوبه برای هر دوره	میانگین مصوبات هر دوره برای توان‌یابان
اصلاح‌طلب	اول و پنجم	۱۲۶۸	۲۹	۱۴,۵	۱۴,۵
اصولگرا	دوم، سوم و چهارم	۳۲۶۲	۶۰	۱۰,۸۷	۲۰

در میان مصوبات بررسی‌شده، در ۷۸/۷ درصد مصوبات به صورت مستقیم و در ۲۱/۳ درصد دیگر به صورت غیرمستقیم به موضوع توان‌یابان اشاره شده است. همچنین با بررسی مصوبات روشن شد که ۴/۷۶ درصد آن‌ها به موقعیت خاص در شهر مشهد اختصاص دارند. در مقابل ۶/۲۳ درصد دیگر این ویژگی را ندارند. بر این اساس مقیاس ۱۰ درصد از مصوبات به کل شهر مشهد اختصاص دارند و به عبارتی بسیار عام هستند.

جدول ۳. مصوبات مرتبط با توان‌یابان برحسب موقعیت فضایی در شهر مشهد (۱۳۷۷-۱۴۰۰)

مقیاس فضایی	فراوانی	درصد
کل شهر	۹	۱۰/۱
مراکز شخصی و خصوصی	۲۶	۲۹/۲
مراکز مذهبی و خیریه‌ها	۵	۵/۶
حاشیه شهر و مناطق کم‌برخوردار	۲	۲/۲
مراکز تجاری	۱	۱/۱
مراکز فرهنگی و آموزشی و ورزشی	۱۴	۱۵/۷
مراکز اداری	۲	۲/۲
مراکز نگهداری از جانبازان و سالمندان و توان‌یابان (آسایشگاه)	۸	۹
فاقد مقیاس فضایی	۲۰	۲۳/۶

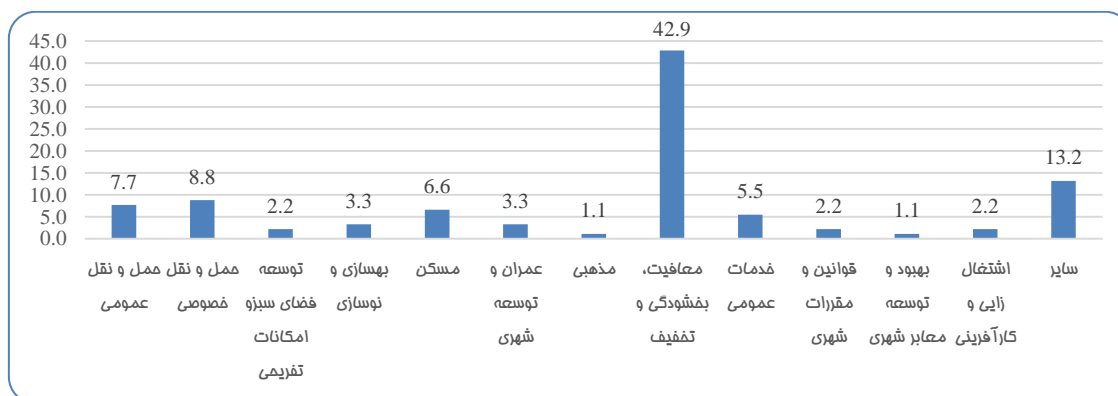
همچنین بررسی مصوبات مشخص کرد که از نظر مقیاس شمولیت، بیشترین فراوانی مصوبات شامل یک مؤسسه یا خیریه خاص می‌شود. مصوبه‌هایی که نیازهای فردی را پاسخ می‌دهد، در رتبه بعدی قرار دارند؛ از این رو می‌توان گفت توجه به نیازهای فردی (شخصی و سازمانی) مهم‌ترین رکن مقیاس شمولیت‌پذیری مصوبات بوده است (شکل ۶).

شکل ۶. طبقه‌بندی مصوبات برحسب مقیاس و شمول‌پذیری توان‌یابان (۱۳۷۷-۱۴۰۰)

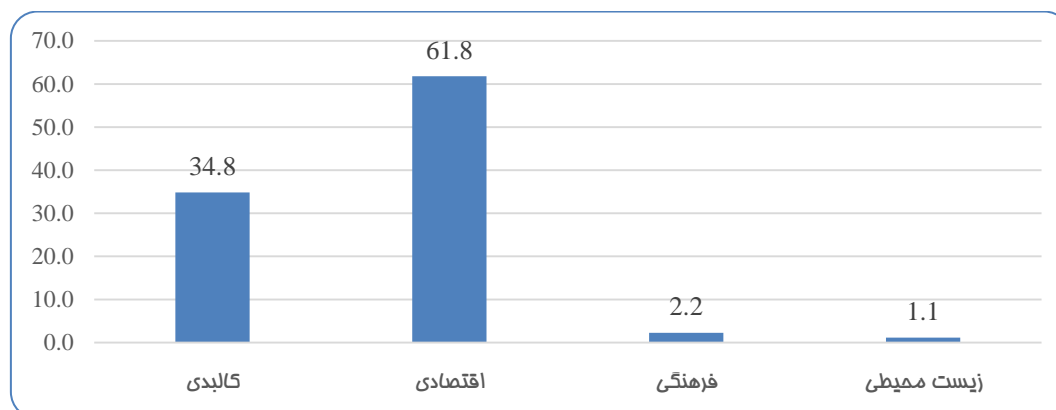
یافته‌های تحلیلی: این یافته‌ها شامل فرایند استنباط از مصوبات در چارچوب روش تحلیل محتواست که در قالب کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام شده است که نتایج به شرح زیر است.

الف) موضوعات مصوبات: در ابتدا در قالب کدگذاری باز، به دسته‌بندی مصوبات براساس موضوعات و واژه‌های دارای بیشترین بار معنایی اقدام شد. در این بررسی ۱۲ محور دارای بالاترین بار معنایی شامل موارد زیر بودند: حمل‌ونقل عمومی، حمل‌ونقل خصوصی، توسعه فضای سبز و امکانات تفریحی، بهسازی و نوسازی، مسکن، عمران و توسعه شهری، مذهبی، معافیت، بخشودگی و تخفیف، خدمات عمومی، قوانین و مقررات شهری، بهبود و توسعه معابر شهری و اشتغال‌زایی و کارآفرینی است. نتایج حاصل از این کدگذاری بیانگر آن است که بیشترین فراوانی اقدامات شوراهای شهر مشهد شامل معافیت‌های مالی، بخشودگی عوارض و تخفیف برای توان‌یابان بوده است (۴۸/۴ درصد مصوبات). به عبارتی حدود ۵۰ درصد مصوبات پاسخ‌گویی به مراجعات، درخواست‌ها و نیازهایی بوده که تقاضای بخشش یا تخفیف عوارض و غیره را برای توان‌یابان منظور داشته‌اند (شکل ۷).

شکل ۷. فراوانی موضوعات مصوبات مرتبط با توان‌یابان براساس کدگذاری باز

ب) کدگذاری محوری: در قالب کدگذاری محوری از دل مصوبات و دسته‌بندی دوازده‌گانه مرتبط با کدگذاری باز، چهار محور کالبدی، اقتصادی، فرهنگی و زیست‌محیطی استخراج شد. نتایج این دسته‌بندی حکایت از آن دارد که محور بیشتر مصوبات، اقتصادی بوده است؛ به‌گونه‌ای که ۶۱/۸ درصد از اقدامات و مصوبات شورای شهر در دوره‌های مختلف رنگ و بوی اقتصادی دارد. در گام بعدی محور کالبدی با ۳۴/۸ درصد قرار دارد (شکل ۸).

شکل ۸. فراوانی محورهای مصوبات مرتبط با توان‌یابان براساس کدگذاری محوری

ج) کدگذاری گزینشی و انتخابی: براساس این کدگذاری، از کنار هم قراردادن محورهای احصاشده، کدهای مشترک شناسایی و در قالب مقولات مرکزی مصوبات ارائه شدند. با بررسی دقیق محورهای چهارگانه کالبدی، اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و زیست‌محیطی، سه مقوله مرکزی شناسایی شدند. این مقولات از دل محورهای قبلی و با توجه به نیازهای جامعه توان‌یابان احصا شده است. این مقولات شامل موارد زیر هستند:

۱. مقوله حضورپذیری در فضا: از جمله نیازهای اصلی توان‌یابان حضورپذیری آن‌هاست. این مسئله اجتماع‌پذیری و توجه به آن‌ها را شامل می‌شود و تأثیر مهمی بر روحیه و نشاط آن‌ها دارد. با توجه به تنوع اقدامات مقوله حضورپذیری به سه زیر موضوع «مناسب‌سازی»، «تسهیل‌سازی» و «تشویق‌سازی» تفکیک شده است.

- مناسب‌سازی فضا: شامل اقداماتی است که فرد بدون کمترین کمک از دیگران و به‌صورت مستقل در فضا حضور پیدا می‌کند که این امر از طریق تغییر در شکل و فرم در فضا و عناصر آن محقق می‌شود.
 - تسهیل‌سازی: موضوع تسهیل‌سازی استفاده از خدمات و فضای شهری را برای فرد توان‌یاب ساده‌تر و کم‌هزینه‌تر می‌کند؛ به عبارت دیگر این نگاه را می‌توان نگاه حمایتی به فرد توان‌یاب دانست؛ زیرا فرد توان‌یاب همواره برای حضور در فضا به کمک دیگران وابسته است، اما هزینه حضور او در مقایسه با سایر افراد کمتر است؛ مانند ارائه تخفیف ویژه برای استفاده از خدمات عمومی حمل‌ونقل و غیره.
 - تشویق‌سازی: شامل فعالیت‌هایی است که سبب تشویق و ترغیب فرد توان‌یاب در فضا می‌شود؛ مثلاً برگزاری جشنواره‌ها، یادواره‌های مخصوص آنان یا اختصاص بسته‌های تشویقی برای آنان
۲. مقوله فراهم‌سازی و تأمین نیازهای اولیه فرد توان‌یاب: این مقوله شامل فعالیت‌هایی می‌شود که نیازهای اولیه و پایه فرد توان‌یاب را هدف‌گذاری می‌کند. این مقوله در زیر مقولات مسکن، کار و شغل، ازدواج، جابه‌جایی و وفات دسته‌بندی شده است.
۳. مقوله فراهم‌سازی خدمات مرتبط با ارتقای جایگاه منزلت اجتماعی و تأمین سلامت فرد توان‌یاب: این مقوله در بردارنده فعالیت‌هایی است که سبب می‌شود آنچه برای ارتقای سطح آگاهی و سلامت و بهداشت فرد توان‌یاب لازم است فراهم آید. این مقوله در زیر مقولات خدمات درمانی و بهداشتی، ورزشی و سلامت، آموزشی و تفریحی و دوره‌های جمعی دسته‌بندی شده است.
- مقوله مرکزی ۱:** بررسی مصوبات از منظر حضورپذیری توان‌یابان نشان از آن دارد که رویکرد غالب مصوبات تکیه بر تسهیل‌سازی است؛ به‌گونه‌ای که ۲۵/۸ درصد مصوبات این موضوع را نشان می‌دهند. مناسب‌سازی و تشویق‌سازی در گام بعدی این رتبه‌بندی قرار دارند (جدول ۴).

جدول ۴. جایگاه مقوله حضورپذیری توان‌یابان در مصوبات

زیرمقولات مقوله مرکزی اول	مناسب‌سازی	تسهیل‌سازی	تشویق‌سازی مناسب‌سازی و تسهیل‌سازی هیچ‌کدام جمع
فراوانی	۶	۲۳	۵۶ ۸۹
درصد	۶/۷	۲۵/۸	۶۲/۹ ۱۰۰

- مقوله مرکزی ۲:** مقوله توجه به نیازهای اولیه: بررسی مصوبات از این نظر نشان می‌دهد که موضوع مسکن با ۳۷/۱ درصد بیشترین بار محتوایی مصوبات را برعهده دارد. پس از آن موضوع حرکت توان‌یابان با ۲۳/۶ درصد در جایگاه بعدی قرار دارند. این در حالی است که در ۳۰ درصد مصوبات توجهی به این موضوع نشده است (جدول ۵).

جدول ۵. جایگاه مقوله نیازهای اولیه توان‌یابان در مصوبات

زیرمقولات مقوله مرکزی دوم	مسکن	کار	حرکت	وفات	هیچ‌کدام
فراوانی	۳۳	۵	۲۱	۲	۲۷
درصد	۳۷/۱	۵/۶	۲۳/۶	۲/۲	۳۰/۳

مقوله مرکزی ۳: مقوله ارتقای جایگاه پشتیبانی و تأمین سلامت و بهداشت توان‌یابان و جایگاه آن در مصوبات نشان می‌دهد در این باره نگاه مصوبات عمدتاً به خدمات و کاربری‌های پشتیبانی‌کننده توان‌یابان مانند مؤسسات و انجیوهاست. از سوی دیگر ۷۳ درصد از مصوبات هیچ‌گونه جهت‌گیری را در این باره ندارند (جدول ۶).

جدول ۶. جایگاه مقوله ارتقای شرایط اجتماعی و بهداشت و سلامت توان‌یابان در مصوبات

هیچ‌کدام	همه گزینه‌ها	تفریحی و دورهمی و اداری	آموزشی و تفریحی	اداری و پشتیبانی	آموزشی	ورزشی و سلامت	زیرمقولات مقوله مرکزی سوم
۶۵	۱	۱	۱	۱۴	۵	۲	فراوانی
۷۳	۱/۱	۱/۱	۱/۱	۱۵/۷	۵/۶	۲/۲	درصد

یادداشت‌برداری و تفسیر داده‌ها: مرحله چهارم از فرایند تحلیل محتوای اقدامات، به تفسیر و ترکیب داده‌ها اختصاص دارد؛ برای این منظور سعی شده است براساس کدهای تعیین‌شده به بررسی و تفسیر موضوعات و یافته‌های مراحل قبل اقدام شود. شیوه کار در این بخش بهره‌گیری از تکنیک ترکیب موضوعات است. درواقع هدف از این بررسی آن است تا تصویر دقیق‌تری از مصوبات حاصل آید و موضوعات احصاشده در ارتباط با یکدیگر تحلیل شوند. این بررسی برحسب دوره‌های مختلف شورا صورت گرفته است و سعی دارد تا از این راه رویکرد برنامه‌ریزی هر دوره را مشخص کند. جدول ۷ بیانگر این موضوع است.

جدول ۷. جایگاه مقولات مرکزی و کدهای انتخابی و محورهای احصاشده از مصوبات برحسب دوره‌های مختلف

دوره پنجم	دوره چهارم	دوره سوم	دوره دوم	دوره اول	ابعاد	جنبه
۲۰	۱۷	۱۰	۳۳	۹	مجموع تعداد مصوبات	
		۱	۱۷	۶	فردی	
۶	۸		۲	۲	بخشی از توان‌یابان	
۷	۴	۵	۱۰	۱	یک مؤسسه یا خیریه	شمولیت و مقیاس مصوبه
۷	۴	۲	۱		همه توان‌یابان	
	۱	۲	۳		سازمان	
				۲	توسعه فضای سبز و امکانات تفریحی	
۱			۱	۱	بهسازی و نوسازی	
	۱		۳	۱	مسکن	
۳	۲			۱	عمران و توسعه شهری	
۳	۱۰	۶	۲۱	۳	معافیت، بخشودگی و تخفیف	
۱	۱		۱	۱	اعطای تسهیلات	
			۱		مذهبی	محور مصوبه (کدگذاری باز)
			۲		اشتغال‌زایی و کارآفرینی	
		۱			بهبود و توسعه معابر شهری	
۴		۱			حمل‌ونقل عمومی	
	۱				قوانین و مقررات شهری	
۲	۲	۲			خدمات عمومی	
۶					حمل‌ونقل خصوصی	

جنبه	ابعاد	دوره اول	دوره دوم	دوره سوم	دوره چهارم	دوره پنجم
	مجموع تعداد مصوبات	۹	۳۳	۱۰	۱۷	۲۰
موضوع مصوبه (کدگذاری محوری)	کالبدی	۳	۷	۳	۲	۱۶
	اقتصادی	۵	۲۶	۷	۱۳	۴
	زیست محیطی	۱				
	فرهنگی				۲	
خدمات ارتقا و سلامت (کدگذاری انتخابی)	هیچ کدام	۸	۲۵	۵	۱۲	۱۵
	اداری و پشتیبانی		۷	۳	۳	۱
	آموزشی			۲	۱	۲
	ورزشی و سلامت				۱	۱
توجه به نیازهای اولیه (کدگذاری انتخابی)	هیچ کدام	۳	۶	۷	۵	۶
	مسکن	۵	۱۹	۱	۷	۱
	حرکت	۱	۵	۱	۲	۱۲
	کار		۲		۲	۱
	وفات			۱	۱	
شکل حضورپذیری (کدگذاری انتخابی)	هیچ کدام	۹	۲۴	۹	۹	۵
	مناسب سازی		۳		۲	۱
	تسهیل سازی		۶	۱	۵	۱۱
	تشویق سازی				۱	۱

رویکردهای برنامه ریزی حاکم بر دوره‌های مختلف شورای درباره توان‌یابان به شرح زیر است:

دوره اول

- مقیاس مصوبه: توجه به مقیاس‌های فردی: در این دوره موضوع توان‌یاب و توان‌یابی یک فرد مشخص است.
- محور مصوبات: محور اصلی توجه به معافیت‌ها و بخشودگی‌های اقتصادی و مالی برای توان‌یابان
- موضوع مصوبات: تکیه ویژه بر ابعاد اقتصادی و کالبدی مرتبط با توان‌یابان
- نیازهای اولیه توان‌یابان: توجه خاص بر بحث مسکن و حرکت توان‌یابان
- مقوله ارتقا و سلامت: مقوله امکانات تفریحی و کاربری‌های اداری پشتیبانی‌کننده توان‌یابان
- مقوله حضورپذیری: نبود رویکرد خاص در این دوره

دوره دوم

- مقیاس مصوبه: توجه به مقیاس‌های فردی همراه با مؤسسات، انجیوها و خیریه‌ها و تعامل با سازمان‌های متصدی
- محور مصوبات: محور اصلی توجه به معافیت‌ها و بخشودگی‌های اقتصادی و مالی و در کنار آن، توجه به مسکن و اشتغال توان‌یابان
- موضوع مصوبات: تکیه ویژه بر ابعاد اقتصادی و کالبدی مرتبط با توان‌یابان
- نیازهای اولیه توان‌یابان: توجه خاص بر بحث مسکن و حرکت توان‌یابان و همچنین اشتغال

- مقوله ارتقا و سلامت: اولویت اصلی با مقوله کاربری‌های اداری پشتیبانی‌کننده
- مقوله حضورپذیری: رویکرد مناسب‌سازی و در رتبه بعدی تسهیل‌سازی برای توان‌یابان

دوره سوم

- مقیاس مصوبه: مؤسسه‌ها، انجیوها و خیریه‌ها و تعامل با سازمان‌های متصدی و توجه به همه توان‌یابان
- محور مصوبات: محور اصلی توجه به معافیت‌ها و بخشودگی‌های اقتصادی و مالی
- موضوع مصوبات: تکیه ویژه بر ابعاد اقتصادی و کالبدی مرتبط با توان‌یابان
- نیازهای اولیه توان‌یابان: توجه خاص بر بحث مسکن و حرکت توان‌یابان و همچنین وفات
- مقوله ارتقا و سلامت: اولویت اصلی با مقوله کاربری‌های آموزشی و پشتیبانی‌کننده توان‌یابان
- مقوله حضورپذیری: رویکرد غالب، تسهیل‌سازی برای توان‌یابان

دوره چهارم

- مقیاس مصوبه: توجه به بخش مهمی از جامعه توان‌یابان، مؤسسات، انجیوها و خیریه‌ها و تعامل با سازمان‌های متصدی
- محور مصوبات: محور اصلی توجه به معافیت‌ها و بخشودگی‌های اقتصادی و مالی و در کنار آن، توجه به خدمات عمومی توان‌یابان
- موضوع مصوبات: تکیه ویژه بر ابعاد اقتصادی و کالبدی و همچنین فرهنگی مرتبط با توان‌یابان
- نیازهای اولیه توان‌یابان: توجه خاص بر بحث مسکن و حرکت توان‌یابان و همچنین اشتغال و وفات آن‌ها
- مقوله ارتقا و سلامت: اولویت اصلی با مقوله کاربری‌های اداری پشتیبانی‌کننده، آموزشی و ورزشی
- مقوله حضورپذیری: رویکرد تسهیل‌سازی و در رتبه بعدی مناسب‌سازی برای توان‌یابان و درنهایت تشویق‌سازی

دوره پنجم

- مقیاس مصوبه: توجه به همه توان‌یابان همراه با مؤسسات، انجیوها و خیریه‌ها
- محور مصوبات: محور اصلی توجه حمل‌ونقل عمومی و خصوص در کنار معافیت‌ها و بخشودگی‌های اقتصادی و مالی
- موضوع مصوبات: تکیه ویژه بر ابعاد کالبدی و سپس اقتصادی مرتبط با توان‌یابان
- نیازهای اولیه توان‌یابان: توجه خاص بر بحث حرکت توان‌یابان و در رتبه بعدی مسکن و همچنین اشتغال
- مقوله ارتقا و سلامت: اولویت اصلی با مقوله کاربری‌های آموزشی، ورزشی و پشتیبانی‌کننده
- مقوله حضورپذیری: رویکرد تسهیل‌سازی، مناسب‌سازی و تشویق‌سازی برای توان‌یابان

تغییر در رویکردها: درنهایت طی دوره زمانی ۱۳۷۷ تا ۱۴۰۰ می‌توان تغییرات رویکردهای حاکم بر دوره‌های

مختلف را به شرح زیر بیان کرد:

- **مقیاس مصوبه:** تغییر از مقیاس‌های فردی و شخصی به سمت رویکردهای جمعی و توجه به انجیوها و مؤسسات خیریه
- **محور مصوبات:** تکیه شدید بر معافیت‌ها و بخشودگی‌های اقتصادی و مالی، همچنان محور اصلی مصوبات است.
- **موضوع مصوبات:** اهمیت ویژه به ابعاد اقتصادی و کالبدی و تغییر نکردن نگرش مصوبات شورا در این زمینه
- **نیازهای اولیه توان‌یابان:** موضوع مسکن و حرکت مهم‌ترین محور تأمین نیازهای اولیه توان‌یابان در مصوبات است.
- **مقوله ارتقا و سلامت:** کاربری‌های پشتیبانی‌کننده توان‌یابان مانند مؤسسات و خیریه‌ها به‌عنوان مهم‌ترین تأمین‌کننده نیازهای ارتقا و سلامت توان‌یابان جایگاه مهمی در مصوبات داشته است. به‌شکلی پراکنده برخی دیگر از کاربری‌ها نیز مورد توجه بوده‌اند. در مجموع تغییری مهمی در این رویکرد مشاهده نمی‌شود.
- **مقوله حضورپذیری:** تغییر از فقدان رویکرد خاص به سمت تسهیل‌سازی، مهم‌ترین تغییر در این زمینه است.

بحث

جمعیت ۴۴ هزار نفری توان‌یابان شهر مشهد در نگاه اول در مقایسه با جمعیت شهر درصد بالایی را شامل نمی‌شود (۱/۵ درصد)، اما این رقم به‌تنهایی رقم بالایی است و می‌توان آن را معادل جمعیت یک شهر متوسط درجه دو یا سه در نظر گرفت که در داخل شهر مشهد ساکن هستند که نباید به‌سادگی از آن گذشت و این امر می‌تواند توجه بسیار مناسبی برای توجه برنامه‌های مدیریت شهری به آن باشد. از نظر میزان توجه مرجع قانون‌گذاری محلی در شهر مشهد (شوراها)، وجود ۸۹ مصوبه در طول ۲۳ سال و میانگین ۱۸ مصوبه برای هر دوره چهارساله، شاید نتواند به‌تنهایی، حجم اقدامات و رویکردهای حاکم بر آن را نشان دهد، اما حضور همین تعداد می‌تواند نقطه مثبتی برای این موضوع باشد که توان‌یابان موضوع فراموش‌شده‌ای از نظر مدیریت شهری در طول این مدت نبوده است؛ با این حال فراوانی متغیر مصوبات در دوره‌های گوناگون نشان‌دهنده جایگاه متفاوت این اهمیت در دوره‌های بررسی‌شده است (از ۹ مصوبه در دوره اول تا ۳۴ مصوبه در دوره دوم).

فضایی‌بودن ۷۶/۴ درصد مصوبات، با توجه به وجود الگوی خوشه‌ای استقرار توان‌یابان در وضع موجود در محدوده‌های مشخصی از شهر شاید در نگاه اول وجه مثبتی از ویژگی‌های مصوبات را نشان دهد، اما در ارتباط با مقیاس عملکردی مصوبات (فرد، سازمان و انجیوها) که بخش مهمی از آن‌ها فردی و بخش دیگر شامل کل پهنه شهر هستند، انطباق نداشتن مقیاس‌های فضایی و عملکردی مصوبات را کاملاً نشان می‌دهد. با این حال نشانه‌هایی از تغییر رویکرد در

مصوبات از ابعاد فردی به سمت جمعی مشاهده می‌شود که می‌تواند نکته مثبتی باشد، اما نقش ضعیف مصوبات در بسترسازی تعاملات بین دستگاهی که حتی در سال‌های اخیر نیز کم‌رنگ‌تر شده است، پاشنه آشیل این حوزه به‌شمار می‌آید.

رویکردهای اقتصادی حاکم بر مصوبات که عمدتاً توجه به معافیت‌های مالی و بخشودگی عوارض برای توان‌یابان است، به دلیل جایگاه ضعیف سایر ابعاد، نمایانگر نگاه‌های روزمره و فاقد از پیش اندیشیده شده در این باره است. این در حالی است که طی سال‌های گوناگون، تغییری در این روند مشاهده نمی‌شود. نیازهای اولیه مورد تأکید در مصوبات، حول مسائلی مانند مسکن و حرکت توان‌یابان است. بررسی روند تحولات طی دوره‌های گوناگون حاکی از تغییرنیافتن مشهود طی ۲۳ سال است؛ از این‌رو سایر ابعاد حیاتی دیگر برای توان‌یابان مانند اشتغال و تشکیل خانواده کم‌رنگ باقی مانده‌اند. در حوزه حضورپذیری رویکرد بیشتر مصوبات موضوع تسهیل‌سازی حضور برای توان‌یابان است و تغییر محسوسی در این حوزه طی دوره‌های مختلف مشاهده نمی‌شود؛ درحالی‌که آنچه سبب حضور مستمر و مستقل توان‌یابان می‌شود، رویکرد مناسب‌سازی فضا است که برای اجرا نیازمند اندیشه و طرح از پیش تهیه شده است؛ از این‌رو کم‌توجهی یا بی‌توجهی به آن نمایانگر این ضعف مهم در مصوبات در طول دوره مورد بررسی است. از سوی دیگر جایگاه خدمات مرتبط با ارتقای جایگاه و سلامت توان‌یابان، تکیه بیش‌ازحد بر کاربری‌ها و فضاهای اداری پشتیبانی‌کننده آن‌ها مانند خیریه، مؤسسات و انجیوها را باید در نتیجه تقاضا و پیگیری‌های آن‌ها دانست؛ بنابراین بخش مهمی از نیازهای اساسی مغفول مانده است.

دستاوردهای نظری: ارزیابی یافته‌های مطالعه در شهر مشهد نشان‌دهنده نگرش مثبت و توجه به موضوع

توان‌یابان در نگاه‌های برنامه‌ریزی در قالب مصوبات است که این موضوع هم‌راستا با یافته‌ها و توصیه‌های زیر است:
Rachele, Wiesel, & Committee on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), 2018
Holstein, 2020، دفتر انتشارات اتحادیه اروپا، ۲۰۱۴ و United Nations Human Settlements Programme, 2007.

محور اصلی در مصوبات شورا مباحث اقتصادی در قالب حمایت و مساعدت‌های مالی است که انطباقی با نگاه‌ها و توصیه‌های جهانی مانند United Nations Human Settlements Programme, 2007 و همچنین پروژه شهر گیلونگ ندارد (Kelly & Tucker, 2019).

موضوع شیوه شمولیت در مصوبات بیانگر گذر از نگاه‌های فردی به نگاه‌های جمعی است که در نگاه اول هم‌راستا با مطالعات United Nations Human Settlements Programme (۲۰۰۷) و همچنین پروژه شهر گیلونگ (Kelly & Tucker, 2019) و مطالعه وزیری و همکاران (۲۰۱۴) است، اما از منظر دقیق‌تر، انطباق‌نداشتن مقیاس‌های مصوبات با پراکنش فضایی توان‌یابان در شهر مشهد را نشان می‌دهد که این هم‌راستایی را به چالش می‌کشد. تشطط در جهت‌گیری‌های مصوبات در دوره‌های مختلف، نبود رویکرد واحد برنامه‌ریزی در این باره را به‌خوبی نشان می‌دهد که برخلاف یافته‌ها و توصیه‌های

(Kelly & Tucker (۲۰۱۹) و Committee on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) (۲۰۱۸)

است.

به شکل خاص یافته Kelly & Tucker (۲۰۱۹) ارتقای قابلیت دسترسی و تأمین مسکن اجتماعی و عمومی برای توان‌یابان را نشان می‌دهد که در مقایسه با شهر مشهد، انطباقی با این موضوع ندارد؛ چراکه محور اصلی در مصوبات درباره مسکن توجه به معافیت‌های مالی و در نظر گرفتن تخفیف برای صدور پروانه و پایان کار و بخشش بدهی برای توان‌یابان است. محور حمایتی از توان‌یابان در مصوبات شهر مشهد، هم‌راستایی با مطالعه چینگ هان (۲۰۲۰) که تکیه بر توان‌بخشی دارد، نشان نمی‌دهد. از سوی دیگر دخالت‌نکردن توان‌یابان در فرایند تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی در شهر مشهد، خلاف توصیه‌های United Nations Human Settlements Programme (۲۰۰۷) در این باره است. در کنار آن باید نگاه یکسان به جامعه توان‌یابان در مصوبات را مدنظر قرار داد که توسط وزیری و همکاران (۲۰۱۴) تأیید نمی‌شود.

رویکرد تسهیل‌سازی و حمایتی از فرد توان‌یاب در راستای حضورپذیری بیشتر در فضا در مصوبات شهر مشهد هم‌راستایی با مطالعات جهانی مانند Kelly & Tucker (۲۰۱۹) را نشان نمی‌دهد که بر مناسب‌سازی از طریق ارتقای قابلیت دسترسی و شمولیت‌پذیری تکیه دارد و از سوی دیگر این نبود شمولیت، سبب بی‌توجهی به نیازهای اساسی توان‌یابان در فضای شهر درباره دسترسی به نیازهای بهداشتی - درمانی و سایر نیازهای خدماتی شده که در مجموع هم‌راهی‌نکردن با مطالعات یادشده را به‌خوبی نشان می‌دهد.

توصیه‌های کاربردی: با توجه به یافته‌ها، توصیه‌های کاربردی زیر را می‌توان مهم‌ترین پیشنهادها مطالعه

دانست:

۱. توصیه‌های بلندمدت: تدوین چارچوب کلی برنامه‌ریزی برای شکل‌دهی و هدایت اقدامات مدیریت شهری و پرهیز از نگاه‌های شخصی و روزمرگی به‌منظور مناسب‌سازی فضا برای حضورپذیری توان‌یابان
۲. توصیه‌های میان‌مدت: گذر از رویکردهای حمایتی به سمت رویکردهای توان‌بخشی و توجه به پراکنش فضایی و در نظر گرفتن این پراکنش در فرایند تصمیم‌گیری و تمرکز بیشتر بر این محدوده‌ها در کنار دخالت‌دادن توان‌یابان در امر تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی
۳. توصیه‌های کوتاه‌مدت: پرهیز از نگاه واحد به تمامی توان‌یابان و اختصاص برنامه‌های ویژه برای هر یک از گروه‌ها و فراهم‌سازی بستر حضور توان‌یابان در مرجع تصمیم‌سازی محلی

نتیجه‌گیری

در این مطالعه در قالب تحلیل محتوا، رویکردهای حاکم بر فعالیت‌های مدیریت شهری مشهد و مرجع قانون‌گذاری محلی شامل مصوبات شوراهای اسلامی این شهر درباره جایگاه توان‌یابان شناسایی شد. برای این منظور، پس از مطالعات اسنادی و شناخت رویکردهای حاکم در برنامه‌ریزی و مدیریت شهری در سطح جهانی درباره توان‌یابان و معلولان شهری، مصوبات دوره‌های مختلف فعالیت شورا (شامل پنج دوره) بررسی شد. در این مرحله با بررسی ۴۵۳۰ مصوبه،

در مجموع ۸۹ مصوبه (۱/۹۶ درصد کل مصوبات) مرتبط با موضوع تحقیق شناسایی و در قالب پایگاه آماری اکسل جمع‌آوری شد. نتایج نشان می‌دهد که جمعیت ۴۱۰۰۰ توان‌یابان به‌صورت خوشه‌ای در شهر مشهد استقرار یافته‌اند که تفاوت معناداری را با سایر محدوده‌ها نشان می‌دهد. نتایج در این باره بیانگر آن است که ۷۶ درصد مصوبات مقیاس فضایی دارند که در این میان نگاه‌های فردی و سازمانی مهم‌ترین رکن شمولیت‌پذیری مصوبات را تشکیل می‌دهند.

بررسی مصوبات درباره کدهای باز بیانگر وجود ۱۲ موضوع کلیدی است که بخشودگی و لحاظ‌کردن تخفیف‌های مالی ۵۰ درصد مصوبات را شامل می‌شود. کدگذاری محوری مصوبات از دل ۱۲ موضوع کدگذاری باز، شناسایی چهار محور کالبدی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و زیست‌محیطی را نشان داد که رویکرد اقتصادی و سپس کالبدی مهم‌ترین جایگاه را در این باره نشان می‌دهد. کدگذاری انتخابی مصوبات در قالب سه مقوله مرکزی، حضورپذیری، تأمین نیازهای اولیه و توجه به ارتقای جایگاه و موقعیت اجتماعی، بهداشت و سلامت توان‌یابان مشخص کرد که در موضوع حضورپذیری، تکیه بر تسهیل‌سازی با ۲۵/۸ درصد جایگاه ویژه‌ای دارد. درباره نیازهای اولیه، اهمیت ویژه به مقوله مسکن با ۳۷/۱ درصد و در مقوله بهبود جایگاه اجتماعی، سلامت و بهداشت توجه به کاربری‌های اداری پشتیبانی مانند سازمان‌ها و گروه‌های محلی با ۱۵/۷ درصد مهم‌ترین جایگاه را نشان می‌دهند. نتایج تحلیلی در این زمینه به شناسایی رویکردهای غالب در هر دوره برای توان‌یابان منجر شد. همچنین از مقایسه رویکردهای غالب در هر دوره با یکدیگر، میزان تغییر در رویکردها شناسایی شد. تغییر در مقیاس‌های فردی به سمت جمعی و تأکید بر تسهیل‌سازی از مهم‌ترین تغییرات در این باره است و در سایر موضوعات تغییرات معنادار فراوانی مشاهده نمی‌شود. از سوی دیگر، انطباق فعالیت‌های صورت‌گرفته با معیارها و مطالعات جهانی، کمترین هم‌راستایی را در این باره نشان می‌دهد و این مسئله ضرورت توجه ویژه به رویکردهای در پیش گرفته در این باره را بیش‌ازپیش مطرح می‌کند.

جنبه نوآوری مطالعه به موضوع و همچنین شیوه مطالعه اختصاص دارد؛ به‌گونه‌ای که تاکنون هیچ تحقیقی در این مقیاس به این شکل از موضوع توان‌یابان شهری در یک دوره طولانی‌مدت اختصاص نیافته است. درواقع این مطالعه تصویری کامل از فعالیت بیش از دو دهه مدیریت شهری در یک کلان‌شهر و با فراوانی بالای تعداد توان‌یابان را به‌خوبی نشان می‌دهد و می‌تواند دستمایه مناسبی برای ادامه مطالعات در این باره را فراهم می‌کند و مقدمه‌ای برای مطالعات مشابه باشد.

درنهایت باید اشاره کرد، همان‌طور که مطالعات و تجربیات جهانی نشان می‌دهد، تغییر در رویکرد مدیریت از فرد توان‌یاب به سمت فضای شهر است؛ به عبارت دیگر تلاش می‌شود تا فضا برای حضور توان‌یابان آماده شود و آنان بتوانند به‌شکلی مستقیم و بدون کمترین وابستگی به حمایت دیگران، حضوری پررنگ در فضا داشته باشند و بتوانند نیازهای خود را تأمین کنند و این برخلاف جهت‌گیری‌ها، برنامه‌ها و اقدامات مدیریت شهری در شهری مانند مشهد است که همواره نگاه ویژه‌ای به تسهیل‌سازی حضور به‌جای مناسب‌سازی حضور داشته است. امید است این مطالعه بتواند نقش مهمی در تغییر نگرش به رویکردهای برنامه‌ریزی در حوزه توان‌یابان شهری داشته باشد.

منابع

- اکبری اوغاز، زهرا و تکتم حنایی (۱۳۹۷). «تبیین عوامل افزایش امنیت به منظور ارتقای تعاملات اجتماعی معلولین جسمی-حرکتی (مطالعه موردی: خیابان طبرسی شهر مشهد)»، معماری و شهر پایدار، دوره ۷، شماره ۱، ۸۵-۹۸.
- بابایی اهری، مهدی (۱۳۷۳). *آیین‌نامه برابری فرصت‌های معلولین (سازمان ملل متحد)*، تهران: سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران.
- برهانی، نیره و مهرنوش ولیخانی (۱۳۹۳). «ارائه راهکارهای مناسب‌سازی بوستان‌های شهری منطبق بر نیاز معلولان جسمی و حرکتی (نمونه موردی: بوستان حاشیه زاینده‌رود اصفهان)»، اولین کنفرانس ملی شهرسازی، مدیریت شهری و توسعه پایدار، تهران.
- جمعه‌پور، محمود و علی‌اصغر عیسی‌لو (۱۳۹۵). «توان‌سنجی فضاهای شهری در پاسخ‌دهی به نیاز گروه‌های کم‌توان جسمی-حرکتی (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهر قم)»، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۷، شماره ۲۶، ۲۱-۳۶.
- حسینی، لیلا (۱۳۹۷). *تحلیل جغرافیایی وضعیت معلولان استان خوزستان و شهر اهواز با استفاده از آمار فضایی در GIS*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: علیرضا محمدی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، رشته جغرافیا دانشگاه اصفهان
- حلم‌سرشت، پریوش و اسماعیل دل‌پیشه (۱۳۷۱). *توان‌بخشی و بهداشت معلولان*، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
- خزایی، مصطفی، امانی، مجتبی و مسعود داورپناه (۱۳۹۷). «تحلیلی بر شهر دوستدار معلول»، جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۱، شماره ۳، ۷۶۹-۷۸۷.
- رضایت، رها و خشایار کاشانی‌جو (۱۳۹۷). «ارزیابی ابعاد مؤثر در طراحی شبکه پیاده‌راه‌ها (با تأکید بر مناسب‌سازی برای معلولین)»، کنفرانس بین‌المللی معماری و شهرسازی معاصر پیشرو در کشورهای اسلامی، مشهد.
- رضایی، مریم و هانیه نصیری اردلی (۱۳۹۸). «ارزیابی میزان پاسخگویی فضاهای شهری به نیازهای معلولان جسمی حرکتی (مطالعه موردی: خیابان فردوسی شهر سنج)»، پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری، دوره ۷، شماره ۳، ۵۰۹-۵۳۲.
- زیاری، کرامت‌اله و حمید کارآموزیان (۱۳۹۷). «تحلیلی بر شاخص‌های شهر دوستدار معلولین و توان‌خواهان»، اولین همایش ملی رقابت‌پذیری و آینده تحولات شهری، تهران، ۱۵۰-۱۷۷.
- ظهیری‌نیا، مصطفی (۱۳۹۰). «بررسی پیامدهای فردی و اجتماعی معلولیت»، پژوهش‌نامه فرهنگی هرمزگان، دوره ۱، شماره ۲، ص ۱۶۵.
- مردزاده، فیروزه (۱۳۹۷). *برنامه‌ریزی فضاهای شهری جهت تأمین نیازهای معلولین و جانبازان (مطالعه موردی: منطقه دوی شهری کرمان)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: حسین غضنفرپور، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، رشته جغرافیا، دانشگاه شهید باهنر کرمان
- Akbari Oghaz, Z., & Hanaei, T. (2018). Explaining the factors of increasing security in order to promote social interactions of the physically-physically disabled (Case study: Tabarsi St., Mashhad). *Architecture and Sustainable City*, 7(1). (In Persian)
- Babaei Ahri, M. (1994). *Regulation on equal opportunities for the disabled (United Nations)*. Tehran: Technical and Engineering Consulting Organization of Tehran. (In Persian)
- Borhani, N., & Valikhani, M. (2014). Providing solutions for adapting urban parks in accordance with the needs of the physically and physically disabled (Case study: Zayandeh Rood Park in Isfahan). *First National Conference on Urban Planning, Urban Management and Sustainable Development*, Tehran. (In Persian)

- Committee on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). (2018). *Statement by the Committee on the Rights of Persons with Disabilities Inclusion and full participation of persons with disabilities and their representative organizations in the implementation of the convention*. Geneva: United Nations.
- Edwards, C. (2020). *How people with disabilities are shaping urban design*. Retrieved 2020, 24 February from World Economic Forum: <https://www.weforum.org/agenda/2020/02/disabilities-urban-safety-insight-town-planning/>
- European Union. (2014). *Access, city award: European cities responding to the accessibility needs of ALL citizens*. Luxembourg: Office of the European Union.
- Fridaypour, M., & Issa Lou, A. A. (2016). Empowerment of urban spaces in responding to the needs of physically disabled groups (Case study: Central part of Qom). *Urban Research and Planning*, 7(26). (In Persian)
- Galuh, J. (2019). *Banjarmasin city: A disability-inclusive city profile*. Jakarta: UNESCO Jakarta Office.
- Han, K. (2019). Social welfare in transitional China Sociology, media and journalism in China. *Hardcover*, Beijing 1-10.
- Hashim, A., & Samikon, S. (2012). Access and accessibility audit in commercial complex: Effectiveness in respect to people with disabilities (PWDs). *Journal of Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 51, 452-460.
- Having a Say Conference, (4th -26th February 2020), *Australia's largest conference for people with disability* Deakin University, Waterfront Campus, Geelong.
- Helmseresht, P., & Delpishe, A. (1992). *Rehabilitation and health of the disabled*. Tehran: Ministry of Housing and Urban Development. (In Persian)
- Hosseini, L. (2017). *Geographical analysis of the situation of the disabled in Khuzestan province and Ahvaz city using spatial statistics in GIS*, Master's thesis in Geography, Supervisor: Alireza Mohammadi, Faculty of Literature and Humanities, Geography barnch, Esfahan university (In Persian)
- Kelly, D., & Tucker, R. (2019). *Making our cities more accessible for people with disability is easier than we think*. Retrieved 2019, October 2, form <https://theconversation.com/making-our-cities-more-accessible-for-people-with-disability-is-easier-than-we-think-124420>
- Khazaei, M., Amani, M., & Davarpanah, M. (2017). An analysis of a disabled friendly city. *Geography and Human Relations*, 1(3). (In Persian)
- Khetarpal, A. (2017). *Analysis of urban areas and planning from a disability perspective*. Retrieved 2017, October 11, from <https://feminisminindia.com/2017/10/11/urban-areas-disability-perspective/>
- Mahmoudia, A., & Mazloomi, M. (2014). Urban spaces, disabled, and the aim of a city for all: A case study of Tehran. *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research*, 14(1), 530-537.
- Moradzade, F. (2017). *Planning of urban spaces to meet the needs of the disabled and veterans (Case study: Kerman two urban area)*, Master's thesis in Geography, Supervisor: Hossein Ghazanfarpour, Faculty of Literature and Humanities, Geoghrapy barnch, Shahid bahonar university (In Persian)
- Prince, M. J. (2007). Inclusive city life: Persons with disabilities and the politics of difference. *Disability Studies Quarterly*, 28(1), 1-11.
- Rachele, J., Wiesel, I., & Holstein, E. (2020). Feasibility and the care-full just city: Overlaps and contrasts in the views of people with disability and local government officers on social inclusion. *Cities*, 100, 20-30.
- Rezaei, M., & Nasiri Ardali, H. (2018). Assessing the response of urban spaces to the needs of the physically disabled (Case study: Ferdowsi St., Sanandaj). *Geographical Research in Urban Planning*, 7(3). (In Persian)
- Rezayat, R., & Kashani Joo, Kh. (2017). *Evaluate the effective dimensions in the design of the sidewalk*

- network (with emphasis on adaptation for the disabled)*, International Congress of Leading Contemporary Architecture and Urban Planning in Islamic Countries, Mashhad. (In Persian)
- Shahraki, A. A. (2021). Urban planning for physically disabled people's needs with casestudies. 29, 173-184.
- United Nations Human Settlements Programme. (2007). *Inclusive and sustainable urban planning: A guide for municipalities*, 3(2). Kenya: United Nations Human Settlements.
- WHO. (2021). *World Health Organization*. Retrieved from https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1
- Zahrineya, M. (2012). Investigating the individual and social consequences of disability, *Hormozgan Cultural Research*, 1(2), p169. (In Persian)
- Ziari, K., & Interns, H. (2017). *An analysis of the indicators of a friendly city for the disabled and the able-bodied*. The First National Conference on Competitiveness and the Future of Urban Development, Tehran. (In Persian)